

Torsdag med THORS

21.3.1985

LEGIO är väl inte de frågor prof. Thors besvarar i dag men några tar han upp – bland dem en om ordet LEGIO – och fler tar han sig gärna an om ni vill skriva till honom! (Han har en låda för Torsdagspost på Hbl:s redaktion, Mannerheimvägen 18, 00100 Helsingfors).

Vad betyder ordet legio? lyder en enkel fråga.

Ursprungligen förekom ordet legio, som är latinskt, som ett ord för en romersk häravdelning på 3 000 – 6 000 man. En sådan truppstyrka brukar i svenskan betecknas som en legion.

I svenskan har formen legio fått en speciell användning, som väl utgår från ett ställe i Markus evangelium (Mark. 5:9), där det i Bibeln 1917 heter: Då frågade han honom: "Vad är ditt namn?" Han svarade honom: "Legion är mitt namn, ty vi är många."

I den äldsta bibelöversättningen till svenska (Nya testamentet 1526) står det i stället: "Swaradhe han/legio är mitt namn". Jag har citerat det gamla bibelstället, ty den nutida svenska användningen av legio i betydelsen "stort antal, stor mängd" anses utgå från den. Den kan beläggas med ett exempel: "Han har massor av pengar. Hans bankböcker är legio" och ett annat från Fröding: "Si, konung Salomo... si, dina kvinnor äro legio." Legio betyder alltså i nutida språk: "stor mängd, stort antal".

En läsare undrar, om det finns regler som kan tillämpas på sammansättningar med substantivisk förled.

Brevet innehåller först en premiss, som tecknar den histo-

ria som leder till det mindre lyckade namnet Näsetvägen, myndigheternas skrivform för Näsvägen.

I svenskan bildar vi ju inte sammansättningar som Näsetvägen – med bestämningen Näset i bestämd form. Näsevägen skulle också strida mot språkbruket: näse med kort vokal i första leden är en österbottnisk dialektal sammansättning.

Däremot kan vi i vanligt språkbruk bilda vissa sammansättningar med förkortade former såsom ryttare–ryttarinna (jämte många andra sammansättningar på -are) och flicka–flickklass, mosse–mosstuva (sammansättningar med -a och ibland med -e i förledens grundord).

En annan läsare frågar om vissa ords härstamning och betydelse. – Jag har tidigare gett svar på liknande frågor.

Kagge "mindre kärl" är ett allmänt nordiskt ord, och det finns ett närbesläktat ord i engelskan. Ordstammen i kagge torde vara besläktad med den i kägel.

Vårt välkända valk är inte något ursprungligt svenskt ord. Dock uppträdde det redan på 1560-talet, då ärkebiskop Laurentius Petri skrev om Walkhuffuor. Senare, på 1600-talet, skriver en författare: "Derpå binder hon (dvs. flickan) en storan valk (ovanpå håret)". Ordet valk kom väl från holländskan (jämför det holländska walk "jordklump") och betecknade ursprungligen en jordklump.

Slutligen några rader om ett välkänt ord. Det är inte ursprungligt svenskt, men vi använder det ändå dagligen: ordo, i genitiv ordinis. Från latinets ordinis (och liknande former) kom den äldsta svenska formen ordres (1615) – jämför franskans ordre, pluralis ordres. Vårt svenska ordinarie är bildat till samma stam.

Carl-Eric Thors

Torsdag med THORS

28.3.85

DET NYA avstavningssättet, t.ex. UP-PRÖRA, som datorerna står för, kommer inte att sprida sig till vanlig skriven text, tror professorn.

En läsare har observerat ordet vitmenad och undrar vad mena i det sammanhanget betyder.

Participet vitmenad förekommer i Nya Testamentet, och närmare bestämt i Matteusevangeliet (23:27). Jesus klagar över de skriftlärderna och fariséerna, bl.a. i följande ord: "Ve eder, I skriftlärderna och fariséerna, som ären lika vitmenade gravar...". Fariséerna förliknas vid "vitmenade gravar".

Sammansättningen vitmenad innehåller den fornsvenska formen av "mönja", minie. Ordet har inkommit från latinets, där det lydde minium.

Vitmenad betyder alltså "vitfärgad". – Det kan tilläggas, att den nya provöversättningen 1981 återger stället i Matt. 23:27 med vitkalkad.

En annan läsare suckar över det ofta förekommande sättet att dela ord, så att den vanliga avstavningen fördunklas.

Avstavningen kan uppträda i former som t.ex. i-nställa, up-pröra, m.a.o. helt mot de vanliga avstavningsreglerna i vanlig skrift: där avstavas in-ställa, upp-röra. Den "nya" avstavningen förekommer i tryckt text, där sättningsen sker med hjälp av datorer. Jag tror inte, att det nya ologiska avstavningssättet sprider sig till vanlig skriven text.

En annan läsare har lagt märke till ett ganska vanligt fel, som här exemplifieras med ett par citat ur tidningar: "Vi har gjort Borgå känd som en idrottsstad" och "Moskva försjunken i tystnad".

Felet förekommer emellertid inte bara i tidningstexter, utan i

vanligt tal. Det som stöter i fal-len "Borgå är känd" och "Moskva försjunken i tystnad" är brottet mot den vanliga regeln, att ortnamn har neutralt genus. Det skall normalt heta "Borgå är känt". Däremot heter det "Staden Borgå är känd" och "Staden Moskva är försjunken i tystnad" – ett utsatt stad bestämmer genus för ortnamnet. Fel av den här typen är vanliga inte bara hos oss.

En frågeställare undrar, varifrån vårt finlandssvenska prenikka kommer, som ju är en skämtsam eller förringande beteckning för en medalj eller orden eller ett förtjänsttecken. (Finskan har samma ord.)

Det ordet har sitt ursprung i ryskan, vilket redan ordslutet -(n)ikka låter en misstänka. Det ryska prjanik "pepparkaka, tårta, bakelse", som är besläktat med det ryska ordet för "peppar", avser på samma sätt som vårt prenikka, skämtsamt och föraktfullt "orden, medalj, utmärkelsetecken".

Det heter ju enligt förljudande. Vad är detta förljudande?

Uttrycket enligt förljudande förekommer i skriven svenska och betyder "enligt vad ett obestyrt rykte påstår". Ordet förljudande är bildat efter tyskans verlauten eller efter ett liknande ord i medellågtyskan, hanseaternas språk. Det motsvarande holländska ordet lyder verluiden.

Carl-Eric Thors